

Midsommar

Midsommar firas nära sommarsolståndet och är en högtid främst i norra Europa. En av de tidigaste källorna som finns är biskop Olaus Magnus Historia om de nordiska folken från år 1555. Där skriver Magnus att "på den helige Johannes Döparens afton ... plägar allt folk utan åtskillnad till kön och ålder samlas i skaror på städernas torg eller ute på fria fältet, för att där glättigt träda dansen vid skenet av talrika eldar, som överallt tändas". Ett bruk som finns kvar på vissa platser än idag.

Under bondesamhället var midsommar en brytpunkt i arbetsåret, präglad av försommarens spirande växtlighet och resandet av midsommarstången. Idag går många på semester vid denna tid.

Numera infaller alltid midsommar under perioden 19 till 26 juni, med midsommarafton på fredagen.

Vid sidan av julen är midsommar kanske den främsta högtiden i Sverige och nuförtiden används flaggor som prydnad, något som var okänt under 1800-talet.

Förut gick många i kyrkan på midsommardagen, men denna tradition har nästan helt försvunnit idag. Det har att göra med att midsommardagen och Johannes Döparens dag inte längre sammanfaller. Från och med 2003 firas Johannes Döparens dag istället söndagen efter midsommardagen.

När Sverige industrialiserades, med ökande välstånd och längre semestrar som följd, blev landsbygden allt mer ett semester mål. Att lämna staden just under midsommar blev allt vanligare. De som stannar kvar i staden firar i parker och i förorter. För stockholmarna har Skansen länge varit en kär oas.

Midsommaren har traditionellt utmärkts av hög alkoholkonsumtion, och än idag lever detta kvar, bland annat med "nubben" till sillen. Det har också varit vanligt med lövade dansbanor för dans på kvällen lite varstans i Sverige under midsommar, men alkoholen – och kanske ändrade dansformer – bidrog till att detta numer är ett sällsynt inslag.

Foto: Privat

Ett inslag som däremot växt sig starkare från 1920-talet och framåt är barndans med lekar. Sången "Små grodorna" blev snabbt populär och kopplades samman med "grodleken" och midsommar.

Det finns en del gemensamma nordiska drag i högtiden, men det finns också beröringspunkter med kontinentala majfester, som ofta infaller tidigare på våren. Vi ansluter på så vis till ett europeiskt kulturarv, och borde i vår lycka över traditionen än mer inbjuda till en integration med nyanlända i utbyte genom kulturyttringar.

Traditioner är ständigt i förändring och utveckling, och så skapas den kultur vi tillsammans kan känna stolthet över!

Källa: Wikipedia, Nordiska museet och egna reflektioner av
Ingegerd Teh Ahlén

Midsommarstången

Foto: Teh Chong Heng

Midsommarstången kom antagligen under medeltiden till Sverige från Tyskland. Det finns tidiga avbildningar i Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua*, som utgavs under sent 1600- och tidigt 1700-tal.

Under 1800-talets första hälft fick midsommarstången ett utseende av en lövad påle med en tvärså, prydd med två lövade ringar och eventuellt blommor. En del variationer förekom, och vissa av dem finns kvar än idag i olika delar av landet,

Midsommarstången kallas också majstång, ett namn som kan härledas till ordet "maja", som betyder "smycka med löv". Det fanns en symbolik som handlar om fruktbarhet och en förhoppning om god sådd, växtlighet och skörd. Villkoren var hårda i bondesamhället, och magi var snarast ett sätt att bemästra tillvarons oförutsägbarhet.

Magi och övernaturliga väsen

Midsommarafton har alltid omgärdats av en föreställning om magi. Växtligheten ansågs ha särskilda krafter. Man samlade läkande växter och spådde framtiden. Att rulla sig naken i daggen ansågs läkande, och man sparade en krans till badvattnet för jul...

Något som lever kvar än idag är att plocka sju eller nio sorters blommor, helst hoppande över sju gårdsgårdar i det tysta, för att sedan lägga blommorna under huvudkudden för att få drömma om sin tillkommande.

Näcken, Skogsrået eller Huldran hade sin makt i folktron. Näcken i vatten och Huldran i skogen. Den starka tron på magiska krafter gjorde att många undvek att bada under midsommarnatten, och var rädda för att möta dessa varelser, eftersom Näckens lockelse till vattnet och död samt Skogsråets lockelser för män i fördärv var vida kända.

Källa: Wikipedia, Nordiska museet och egna reflektioner av Ingegerd Teh Ahlén

Midsommar i Österbybruk

Bruksorten Österbybruk, belägen i nyckelharpanns hemtrakter, är än i dag skådeplats för ett storslaget och speciellt midsommarfirande!

Nyckelharpan

Att spela nyckelharpa till fest är stort i hela Norduppland och väldigt centralt i Österbybruk.

I bygden finns ett stort antal nyckelharpspelare, som för äldre speltraditioner vidare och även i nyare musikkonstellationer. Att spela till dans – såväl polskor som andra låtar – och att bygga nya nyckelharpor, är delar av ett levande immateriellt kulturarv som förkroppsligar platsens själ.

Lördagen innan midsommar börjar en helg med "stämmor" och den till namnet sammanslagna Gille- och Nyckelharpsstämman börjar på hembygdsgården i Österbybruk med "Gillestämman" efter riksspelman Hans Gille. Allspel från scen och spelista med spelare finns bl.a. på programmet samt stipendieutdelning till en ung lovande spelman. Kvällen fortskrider vid Herrgården med utlärnning av gamla lokala danser och visstuga samt nyckelharpspel i gamla köket. På söndagen öppnar man Nyckelharpsstämman med invigningstal och spelmän i allspel och fortsätter med spellista för spel på scen. Inlämning av nyckelharpor för värdering och försäljning finns på programmet. Nyckelharpsstämman har sedan 1975 lockat deltagare från när och fjärran. Vissa år sker världsmästerskap av spel på olika harpor och klasser.

Utbildning

Ett flertal riksspelmän och spellärare är också anknutna till Erik Sahlströmsinstitutet i Tobo i Tierps kommun, med utbildning i bland annat nyckelharpa och nyckelharpsbygge. Det är den enda specialiserade utbildningen på området som finns i världen.

Erik Sahlström var kanske den störste av alla spelmän. Han har gett nyckelharpsmusiken ett nytt uppsving genom att bland annat förändra harpanns utseende och strängsystem. Han bodde i grannsocknen Tegelsmora och han utvecklade den treradiga nyckelharpan, skapad av August Bolin 1929, till att spela på ett nytt

Foto: Okänd / Tekniska museet

Dåtid

Vid slutet av 1800-talet var midsommarfirandet sommarens enda festlighet och firades ordentligt under 4-5 dagar i Österbybruk. Runt 1917, då "lagen" (se nedan) slopats, varade firandet i tre dagar. Midsommarfirandet var ett uppmärksammat inslag i folklivet i det gamla bruket med dess alla förberedelser, bjudningar och stora firande med tilltugg, eget bryggt öl, kaffe och besök av herrskapsfolket .

Under de så kallade "lagen", dvs. arbetslag på bruket, som varierat under åren, Kollaget, Hammarlaget, Hantverkarnas lag, Smedslaget, Stallaget med flera, anordnades midsommarstänger inom varje lag till midsommarfirandet. Varje lag höll fest med sill och egen brygd, spelman och dans i köket.

De första vallonerna erhöll till midsommargratifikation vin, senare brännvin och säd till att brygga egen öl. Pipa och tobak har också förekommit i äldre tider. Senare togs gratifikationen ut i kontanter och lades till spelpengar. När nykterhetsrörelsen kom gav den upphov till Godtemplar- och Blåbandisternas lag. Vid Godtemplarna förekom dans.

Midsommarafton och brukspatron Tamm

Under brukspatron Pehr Adolph Tamms tid fick "lagen", med lagmannen i spetsen, uträknad kvantitet malt för att brygga öl till vart och ett av lagens midsommaraftonsfiranden där hustrur och barn till laget samlades.

En spelman ledsagades till vart lag av ungdomen under procession – det kallades "att taga ut spelmannen".

En majstång, utan tvärslå och ringar, som man huggit och torkat och smyckat med liljekonvaljblad sattes upp vid varje lag och öltunnan slogs upp. Lagmannen hade skyldighet att bjuda på en sup och tilltugg, exempelvis sill och varm potatis, varefter dansen började i köket.

Foto: Okänd / Tekniska museet

På kvällen besökte brukspatron med gäster alla "lagen" för att se på deras dans och smaka ölet. Ungdomarna gick runt och lyssnar på de olika spelmännen.

Det berättas att några ungdomar år 1818 frågade patron Tamm om de fick hålla till i Vagnshuset, och fick till svar att "gärna, men först får ni visa att ni kan dansa". Efter att provdansen på torget vid klockstapeln utfallit till hans belåtenhet, upplät P A Tamm byggnaden. Han deltog i festen, men dansade aldrig själv.

Under midsommaraftonskvällen satt man utanför de olika "lagen" och spelade spel, man pratade och promenerade i sena kvällen, men dansen slutade rätt tidigt inför den stora högtidsdagen. Traditionellt fortsatte "lagen" i samma regi tills 1917 då de sista "lagen" hölls. Bryggerierna kom, och konsten att sköta om brygden försvann. P A Tamm dog den 24 juli 1856 i Österbybruk.

Midsommardagen - då

Den stora högtidsdagen inleddes med gudstjänst. Klockan 15.00 samlades sedan nyckelharpsmännen, och tågade bland annat från Korsvägen, där stallmästaren med nyckel till Vagnshuset bodde. Med barn och ungdomar i följe, till tonerna av Storvagnshusmarschen (även känd som Mungalåten), styrde man stegen mot ett uppstädat och lövat vagnshus där offentlig dans höll på till 24.00. Det står också nedtecknat att i början av 1890-talet spelade hornmusikkåren Wienermelodier utanför Herrgårdens gavel mot stallplan, och traktens honoratiores syntes bland mängden med gäster. Därefter fortsatte dansen i Vagnshuset igen. Bland andra Österbybon Karl Österberg (Sadelmakarkalle) spelade i Vagnshuset i 42 år. Han avled år 1913.

Vagnshuset var avskilt i två delar med bänkar emellan, "bruksändan" och "bondändan". "bruks-" eller "herrgårdsändan" var för brukets folk och den andra, bondändan för den omkringboende befolkningen, varav de flesta var brukets underlydande.

I bruksändan i det avdelade Vagnshuset dansade även herrskapsfolket med sina gäster, och en herrgårdsdam kunde även bjuda upp en god dansör bland smeder till dans.

Den som orkat svinga sin dam i alla nitton polskor i följd – så många kunde Sadelmakarkalle spela då han var som bäst – den hade klarat det verkliga kraftprovet.

Så går midsommardagen och annandagen med dans i Vagnshuset, och på tredjedagen träffas man igen kl. 18.00 vid laget. Det var vanligt med kaffekorg, och männen hade brännvin och det hembryggda ölet. Vid Godtemplarna hade man kaffe och snart började även smederna att ha kaffe. På kvällen började dansen på nytt för fjärde kvällen i rad. Var det slut i drickstunnorna togs majstången ned, annars fick den stå till lördagen då midsommaren avslutades enligt tradition och sed.

Foto: Okänd / Tekniska museet

Brytpunkt för midsommarfirandet – "Lagen" som försvann

Från 1918 samlas bruket kring en gemensam majstång vid Stallgården och mässingsorkestern har senare bytts ut till en annan orkester. De gamla smederna i sina hemvävda dräkter och kvinnorna i sina bomullsklänningar. Nu är det en annan festklädd publik och likväl än idag folk från storstäder utifrån och även då som nu Uppsalastudenter.

Firandet fortsätter med spelmännen som anført tåget mot Midsommarstången och dess resning, som idag har kors och ringar med blommor.

Spelmännen Justus Gille och Viktor Vikman är centrala sedan 1919 – 1971.

Hans Gille m.fl. spelade under många år och Jernberggruppen med Karl Gustaf och Anton Jernberg och sedan Per Gustaf Jernberg m.fl.

Nutid

Per Gustaf (P-G) Jernberg har spelat i 43 i år vid midsommarstångens resning, med varierande Svenskens brudmarsch och Harpa Claes gånglåt i processionen och med Storzvagnhusmarschen vid majstångsresningen. Han spelade sista gången 2013 då Österby spelmän fortsätter och spelar upp stången till samma låtar enligt tradition. Österby spelmän hade även tidigare spelat i Vagnshuset till dansen.

Numer är dansen och firandet enbart under midsommaraftonen med Österby Folkdanslag som arrangörer. Processionen går från Kyrkans Hus, med spelmännen följt av folkdanslaget, till midsommarstångens resning, som med pompa och ståt vevas upp av bruksutklädda smeder bl.a. till toner och takt från Österby spelmän.

Välkomnande av representant från folkdanslaget med sång och musik vid scen på gräsplan vid midsommarstången intill stallplan. Barndansen börjar med Små grodorna bl.a. Vid sidan av stallplan finns lotterier och fiskdamm. Folkdanslaget gör en dansuppvisning och eventuellt presenteras folkdräkter och andra äldre dräkter. Diverse andra festligheter som – t.ex. att

”Herr och Fru Tamm” kom på besök förra året. Det finns en brosch med del av målning av en konstnär med lokal anknytning till försäljning, vars intäkter går till evenemanget. Folkdanslaget, i procession efter spelmän, bjuder upp till dans i vagnshuset där danserna börjar i tradition med valsen ”Vagnhusarn”. Man fortsätter därefter med schottis, polkor etc. och gamla Österbylåtar och lokala danser.

Traditionen hålls vid liv och Bruket livas upp genom denna unika påminnelse av brukshistoria präglad av ett hårt arbetande folk som slog sig loss under några dagar i midsommartiden.

Besökarna är många från när och fjärran och förhoppningsvis fortsätter det så för lång tid framöver.

Källa: Delar av en uppteckning efter Bruksare med anknytning till ”Lagen” gm spelman Göran Sveijer. Delar ur en bok om tiden med P A Tamm av Jan Åke Holmbring gm Göran Sveijer. Info om musik och spelmän i korthet gm Göran Sveijer och Per Gustaf Jernberg. Egna små formuleringar Ingegerd Teh Ahlén.

